

УДК 378.1:37.013.77

Бінкевич О.М., старший викладач©*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького, Львів, Україна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕДАГОГА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена аналізу вивчення деяких основних аспектів вивчення моральної свідомості педагога вищої школи в світлі сучасних доктрин і вимогах розвитку освіти в Україні як в європейській державі. Розглянуто структуру та форми моралі як складного соціального явища, її почуттєві рівні. Оскільки моральна культура відображає всю життєдіяльність людини й суспільства, у ній переплітаються соціально-історичні, психологічні, національні, класові, релігійні особливості й інтереси. Вона має здатність проникати в усі сфери життя. В статті проаналізовано основні компоненти сучасної етичної науки, а саме моральна свідомість, моральна діяльність та моральні відносини. Нині актуалізувалася проблема гуманізації морально-правових почуттів викладачів і студентів.

Ключові слова: моральна свідомість, моральна діяльність, морально-психологічний стан, почуття, екстраверсійна позиція, внутрішня мотивація.

УДК 378.1:37.013.77

Бінкевич О.М., старший преподаватель*Львовский национальный университет ветеринарной медицины
и биотехнологий имени С.З. Гжицкого, Львов, Украина*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МОРАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПЕДАГОГА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Статья посвящена анализу изучения нравственного сознания педагога высшей школы в свете современных доктрин и требованиях развития образования в Украине как в европейском государстве. Рассмотрена структура и формы морали как сложного социального явления, ее чувственные уровни. Поскольку нравственная культура отражает всю жизнедеятельность человека и общества, в ней переплетаются социально-исторические, психологические, национальные, классовые, религиозные особенности и интересы. Она обладает способностью проникать во все сферы жизни. В статье проанализированы основные компоненты современной этической науки, а именно моральное сознание, нравственная деятельность и моральные отношения. Сейчас актуализировалась проблема гуманизации морально-правовых чувств преподавателей и студентов

Ключевые слова: моральная ответственность, моральная деятельность, морально-психологическое состояние, чувства, экстраверсионная позиция, внутренняя мотивация.

UDC 378.1:37.013.77

Binkevich O.M.*Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z. Gzhyskyj, Lviv, Ukraine***SOME ASPECTS OF MORAL RESPONSIBILITIES OF LECTURER
IN HIGH SCHOOL**

This article analyzes explore some basic aspects of the study of the moral consciousness of the teacher of higher education in the light of modern doctrines and demands of education in Ukraine as a European country. The structure and form of morality as a complex social phenomenon, its sensual level. As moral culture reflects the human activity and society, it intertwined socio-historical, psychological, national, class, religious characteristics and interests. It has the ability to penetrate into all areas of life. This paper analyzes the main components of modern ethical science, namely moral consciousness, moral and ethical activity relationships. Now the problem of humanizing moral and legal senses of teachers and students are activated.

Key words: *moral responsibility, moral activity, moral and psychological stance, feels, extraversion position, inner motivation.*

На початку третього тисячоліття пріоритетного значення в освіті набуло формування громадянської культури, що пов'язане із загальним розвитком демократичних перетворень в Україні, з рухом за права людини, усвідомленням людьми своєї значимості, ростом потреби внутрішньої волі й самореалізації. Тому в „Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті” головною метою стало створення умов для всебічного розвитку громадян, формування покоління, здатного до безперервної освіти, відновлення духовних цінностей, культури міжособистісних і міжнаціональних відносин. Підкреслюється особлива значимість національного характеру освіти, виховання патріота України. При цьому постало питання про необхідність сприяння оволодінню багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу, їх історії, традицій, що є важливою умовою входження України у світове співтовариство, зміцнення її авторитету на міжнародній арені [1].

У всі століття люди високо цінували духовну, моральну культуру. Глибокі соціально-економічні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, змушують задуматися про майбутнє України, оскільки зараз молодь часто звинувачують у бездуховності.

Слід зазначити, що проблема громадянської культури, зокрема духовності, знайшла відгук у працях філософів В. Андрущенко, І. Зязюна, І. Ільїна, В. Кременя, Л. Сохань, В.Шинкарука, психологів Б. Ананьєва, Г. Бала, І. Беха,

М. Боришевського, Л. Виготського, А. Леонтєва, С. Рубінштейна й інших. Їй присвятили дослідження вчені-педагоги Д. Вентцель, О. Вишневський, С. Гончаренко, Б. Кобзар, В. Кузь, Б. Лихачов, Е. Пометун, А. Сиротинко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Чорна й інші Рівень культурної поведінки

людини визначається рівнем морального розвитку суспільства, відбиває ступінь освоєння ним морального досвіду культури людства, готовність до постійного самовдосконалення. За визначенням філософа Конфуція і його послідовників, моральна культура – це закон буття, необхідність природи; закон життя шляхетної людини, правильний шлях, мудрість, що вимагає обережності дій. Аристотель заснував систему, в якій знайшли відображення «вічні» проблеми моральної культури: природа й джерело моральності; розум і воля як основи морального вчинку; сенс життя й вище благо; моральний вибір, заснований на знанні загального [6; 7].

Таким чином, моральна культура відображає всю життєдіяльність людини й суспільства, у ній переплітаються соціально-історичні, психологічні, національні, класові, релігійні особливості й інтереси. Вона має здатність проникати в усі сфери життя. Його вимоги, заборони, оцінки неминучі й необхідні у вихованні, освіті, духовному житті, економіці, політиці.

Мораль як соціальне явище має складну структуру. У сучасній етичній науці до основних її компонентів належать моральна свідомість, моральна діяльність та моральні відносини. Водночас кожен структурний компонент має власну підструктуру. Моральна свідомість акумулює моральні норми, принципи, категорії, мотиви, ціннісні орієнтації тощо. Якщо свідомість загалом виявляється в ідеальному, адекватному, активно-перетворювальному віддзеркаленні дійсності, то моральна свідомість має певну специфіку. Російський етик Олег Дробницький (1933-1973) наголошував на тому, що вона проявляється в оперуванні нормативно-ціннісними категоріями і характеризується особливою модальністю мислення.

Моральна свідомість особистості є формою суспільної свідомості. Моральні норми, принципи, що діють у суспільстві, кожна особистість сприймає та усвідомлює суб'єктивно. Проте їх об'єктивація відбувається за умов конкретної діяльності та відносин. Моральна свідомість особистості педагога – ідеальне відображення і регулювання власне моральних відносин у сфері педагогічної діяльності.

Структура моральної свідомості особистості вчителя виявляється на двох рівнях: почуттєвому і раціонально-теоретичному. Так, сучасний етик Рубен Апресян зазначає: "Проблема емоційного й інтелектуального постає в етиці різнобічно: в аспекті способів, із допомогою яких суб'єкт віддзеркалює моральність, сприймає і засвоює її; способів, із допомогою яких суб'єкт через моральність (як моральний суб'єкт) опановує світ, що його оточує; і в аспекті мотивації, внутрішньої детермінації вчинків, ціннісної орієнтації особистості".

Говорячи про змістовий аспект почуттєвого рівня моральної свідомості, можемо сказати, що він охоплює багато моральних почуттів (чесності, обов'язку, відповідальності), емоцій і уявлень про моральне та аморальне, моральні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, спрямування тощо. Ці елементи є первинною моральною свідомістю і формуються в аспекті генези раніше раціональних уявлень про справедливість та чесність. У моральних почуттях вчителя вищої школи емоційно сильніше та безпосередніше, ніж на теоретичному рівні, відбувається схвалення чи осуд, формуються симпатії або

антипатії, зовнішній вияв яких інколи надто інтенсивний і проявляється у формі радості або гніву, морального задоволення або незадоволення. Отже, будь-який вияв людських почуттів супроводжується безпосередніми емоційними реакціями: зміни у виразі обличчя (міміка), поставі (пантоміма), а також в особливостях поведінки. Виявляючись зовнішньо, емоції та почуття допомагають педагогу налагоджувати як інтперсональний зв'язок (з учнями, колегами, батьками учнів), так й інтпраперсональний (із собою) [7].

Найпростіші моральні почуття виражають безпосереднє оцінне ставлення до того, що відбулося. У психологічній науці їх називають ситуативними. Вони виникають у процесі діяльності вчителя, його спілкування з учнями та колегами, з їх допомогою він реагує на зміни різноманітних зв'язків у педагогічному колективі. Ситуативні почуття дуже рухомі, характеризують моральний настрій людини, її морально-психологічний стан. Педагог відповідає за створення для учня комфортних умов, оптимістичного настрою. Почуття моральної відповідальності в більшості педагогів глибоко усвідомлене, натомість почуття правової майже відсутнє. На думку деяких сучасних російських учених (А. Кисельов, В. Фролов), виокремлювати їх недоречно, тому що вони є лише моральною оцінкою правових явищ із позицій моральної справедливості [4]. Останнім часом такий підхід до правових почуттів відповідальності особистості змінився. Як свідчать дослідження, вивчення специфіки правових і моральних почуттів відповідальності дає змогу вносити відповідні корективи у правове та моральне виховання відповідальності педагога, підвищуючи його ефективність. Водночас складність виокремлення правових почуттів відповідальності з моральних свідчить про те, наскільки тісно вони взаємодіють. Основний критерій розмежування цих почуттів полягає в тому, які соціальні цінності – моральні чи правові – трансформувались у суб'єктивний інтерес особистості [6,8].

Правова регуляція здебільшого ґрунтується на раціональних критеріях оцінювання поведінки, що чітко визначені в законі. Водночас правові почуття, зокрема розвинене почуття професійної відповідальності особистості викладача, є виявом педагогічного такту. Вони психологічно запобігають поведінці, яка може завдати руйнівного впливу та втрат суспільству, колективу чи окремим індивідам, забезпечують упевнене орієнтування в різних сферах, де слід дотримуватись складних правових норм.

Нині актуалізувалася проблема гуманізації морально-правових почуттів викладачів і студентів. Необхідно перебудувати систему освіти для того, щоб вона створила умови для реалізації особистістю інтелектуальних, фізичних та емоційних можливостей. При цьому слід запобігати виникненню в педагога «ефекту звуженої свідомості», який полягає в тому, що у здорової фізично і психічно людини, якій усе набридло, виникає думка, що жити неможливо. Передумовами такого стану в педагогічній сфері є духовне і фізичне перенавантаження, приниження гідності тощо. У процесі переживання стресових ситуацій, образ, соціальної незахищеності у педагога виникають негативні почуття та емоції (лють, тривога, страх), які ще більше виснажують його і шкідливо відображаються на моральному стані тих, кого він навчає.

До моральних переживань належать *почуття суспільного переживання*, які за змістом є морально-політичними (морально-громадськими): почуття патріотизму, національної належності та єдності. У них виражається емоційне віддзеркалення і ставлення до моральних або аморальних соціальних явищ. Почуття суспільного переживання за своїм змістом є поєднанням особистого і суспільно значущого [1].

Педагог, виховуючи людське в людині: патріотизм, глибокодумну та ерудовану особистість завжди виражає суспільно-громадські інтереси. За рухливих, динамічних, ситуативних інтимних почуттів сприйняття суспільного переживання характеризують стійке стабільне емоційне ставлення особистості до явищ дійсності.

Важливим елементом почуттєвого рівня структури моральної свідомості особистості педагога є моральні мотиви. В. Малахов зазначає, що "для реалізації вимог моралі потрібні реальні рушійні сили, які сполучали б ці вимоги зі світом конкретних людських дій і вчинків. Такі рушійні сили – внутрішні, суб'єктивно значущі фактори, що спонукають до дії – в етиці розглядаються як моральні мотиви (від лат. *moveo* – зрушую, приводжу в дію, штовхаю). Мотив виражає зацікавленість суб'єкта в певній дії і є відповіддю на запитання, чому, власне, він її вчинив". Проблема моральності мотиву не однозначна. Ззовні добродесний учинок особистості, який за об'єктивним змістом реалізує певну позитивну моральну цінність, часто спирається на суб'єктивні мотиви (жадобу слави чи влади, користолюбство). Інколи люди скоюють негативні вчинки, керуючись моральними мотивами. В. Малахов стверджує, якщо дії або поведінка людини лише ззовні відповідають вимогам моралі, а ґрунтуються на позаморальній чи аморальній системі мотивів, загальна моральна оцінка такого прояву людської активності буде нижчою, ніж у тому разі, коли подібні вчинки ґрунтувалися на моральних мотивах, адекватних їхньому позитивному змісту [2,4].

У педагогічній діяльності вчителю вищої школи важливо врахувати дію зовнішньої і внутрішньої мотивації. До *зовнішньої мотивації* належать нагороди, покарання; до *внутрішньої мотивації* – потреби, бажання досягти успіху, мрії та плани на майбутнє, а також цілі та ідеали. Л. Архангельський зазначає, що моральна потреба ґрунтується на соціально-психологічному зв'язку індивідів зі спільнотою, до якої вони належать. Такі потреби є вищими соціальними потребами, які характеризують стійкі психічні стани людини, що виражають її добровільне і безкорисливе прагнення творити добро, справедливість, викорінюючи зло. Будь-яка моральна цінність, принцип чи норма, що розглядаються як об'єкти людських інтересів, можуть бути основою для конкретизації загального поняття "моральна потреба" – потреба педагога у спілкуванні з тими, кого він навчає, співпереживанні, співучасті у їх справах.

Суспільство через морально-правові акти (Конституцію України, закони України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про професійно-технічну освіту", статути, накази керівників освітянських закладів) ставить до педагога суспільно необхідні вимоги. У процесі реалізації цих вимог відбувається їх усвідомлення педагогом, взаємопроникнення об'єктивного і суб'єктивного, встановлюється їх

діалектична єдність, пов'язана з функціональним призначенням соціальних і моральних потреб (обов'язку, відповідальності, справедливості) бути джерелом активної діяльності суб'єкта. Суспільна потреба активізує діяльність педагога, якщо стає усвідомленою, тобто перетворюється на його власну потребу. Це відбувається лише в тому разі, коли особистість бере участь у діяльності для забезпечення суспільної потреби. Ефективний "перехід" суспільно-громадської потреби на рівень індивідуальної свідомості вчителя забезпечується створенням реальних можливостей для участі в реалізації цієї суспільно-громадської потреби [5].

Внутрішня сила моральної потреби залежить не лише від соціально-психологічної налаштованості особистості, міри залежності її від середовища, а й від вихованості, яка разом з іншими чинниками визначає її моральні позиції.

Швейцарський психолог Карл-Густав Юнг (1875-1961) виокремив і описав дві основні психологічні позиції: екстраверсії та інтроверсії. У вітчизняній психологічній думці цю ідею розвивали Г. Костюк, С. Балей, Я. Ярема, Т. Яценко та ін. *Екстраверсійна позиція* означає зовнішню зорієнтованість особи до об'єктивного світу. *Інтроверсійна позиція* – це внутрішня орієнтація до суб'єктивного світу. Ці дві протилежні позиції наявні у психіці кожної людини, але одна з них домінуюча та усвідомлена, а інша - підпорядкована та несвідома. Український психолог Яким Ярема (1884- 1964) зазначав, що інтроверсія дає людству геніїв культури: творців ідей, релігійних світоглядів; "...екстраверсія є умовою поступу людської цивілізації; вона видає цивілізаторів, що проводять ідеї в життя". Ці психомеханізми важливі для людського поступу, з розвитком особистості вони можуть змінюватися, на що повинні зважати як учителі, так і батьки [8].

Педагог-екстраверт більше подобається студентам, ніж інтроверт, насамперед відкритістю почуттів, щирістю, умінням спілкуватися. Він добре володіє механізмом ідентифікації, тобто вміє поставити себе на місце учня через "перенесення" у його внутрішній світ, ототожнитись із ним морально-психологічно. Неприхованість моральної позиції педагога здатна здійснювати значний виховний вплив на формування особистості учня. Водночас це не завжди позитивно сприймають колеги, керівництво освітнього закладу, особливо тоді, коли йдеться про захист прав учнів, їх честі та гідності.

Моральна цінність висвітлює те, заради чого діє людина, чому вона присвячує свою діяльність. Обираючи ту чи іншу цінність, людина формує довгостроковий план своєї поведінки і діяльності, визначає її тривалу смислову перспективу. В. Малахов виокремлює два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами та інтересами людини, і цінності, які надають смислу існуванню самої людини. Цінності, які обслуговують самоствердження людської особистості, якою вона є, і цінності, котрі творять і відроджують людину в певній принципово новій якості. Цінності другого типу в сучасній літературі називають "вищими", або "культурними", "смісложиттєвими", "самоцінностями", оскільки щодо людського суб'єкта вони є чимось самостійним, самодостатнім, таким, що принципово вимагає морального ставлення до себе. Моральні цінності, які постають орієнтирами

для людської свідомості, і насамперед вища з-поміж них цінність – ідея Добра, належать до другої категорії цінностей.

Наявність певної системи моральних цінностей у вчителя є необхідною умовою його особистісного та професійного самовизначення. Він дивиться на світ, своє оточення, оцінює факти і події через призму власних ціннісних уявлень, смислових структур, стереотипів. Тому моральні ціннісні утворення педагога визначають спрямованість, мотивацію, мету його діяльності. Включаючись у структуру його самосвідомості, вони функціонально пов'язуються не лише з ідеалом, а й із таким структурним компонентом його особистості, як Я-концепція.

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта. – 2001. – 11-18 липня.
2. Бех И.М. Духовні цінності в розвитку особистості / И.М. Бех // Педагогіка й психологія. – 1997. – № 1. – С. 123
3. Буєва Л.П. Духовність і проблеми моральної культури / Л.П.Буєва // Питання філософії. – № 2. – 1996. – С. 3
4. Вентцель К.В. Виховання духовної культури / К.В.Вентцель // Вільне виховання: збірник праць. – М., 1893. – 135 с.
5. Аванесова Г.А. Культура духовна / Г.А. Аванесова // Культурологія ХХ століття. Енциклопедія в 2-х т. Т. 1. – С.-Пб.: Університетська книга, 1998. – С. 346-347.
6. Культурологія ХХ століття. Енциклопедія в 2-х т. Т. 1. – С.-Пб.: Університетська книга, 1998. – 447 с.
7. Культурологія ХХ століття. Енциклопедія в 2-х т. Т. 2. – С.-Пб.: Університетська книга, 1998. – 446 с.
8. Лихачов Б. Педагогіка. Курс лекцій: Навчальний посібник / Б. Лихачов. // АМ, 2010 – 326 с.

Рецензент – к.е.н., доцент Минів Р.М.